

MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERLE TARIM SEKTÖRÜ

Taner KIRAL¹

Halis AKDER²

ÖZET

Türkiye’de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahip olup, kalkınmaya değişik yollardan katkı yapmaktadır. Bu bağlamda, tarım sektörü ülkemizde çalışan nüfusun %39,5’ine istihdam sağlamakta olup, sadece bu nedenle bile üzerinde durulmaya değer bir sektör niteliğindedir. Kaldı ki ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, ulusal gelir ve dış satıma katkıları ile de büyük öneme sahiptir. Bunların dışında da katkılar sağlamakta olan tarım sektörünün bu katkıları yapabilmek için ekonomiye getirdiği mali yükler de bulunmakta olup, bunlar hükümet politikaları ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye’de üreticiye tarım alanının hektarı başına sağlanan desteğin 1986-88’ de 94 dolar dan, 1998’ de 314 dolara yükseldiği görülmektedir. Ayrıca bu desteğin yükünü kimlerin taşıdığı konusu da, üzerinde durulmaya değer bir konudur.

1. GİRİŞ

Türkiye’de Cumhuriyet sonrası ekonomik gelişmede genellikle sanayiye ağırlık verilmesine karşın, tarım sektörü ekonomi içindeki önemini birçok bakımdan korumaya devam etmektedir. Ülkemizdeki ekonomik gelişmeye tarımın ve diğer sektörlerin katkısı farklı dönemlerde farklı düzeyde olmuştur. Nitekim, 1923-1924 yıllarında Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) içinde tarımın payı % 43 (cari faktör fiyatlarıyla) iken, bu oran 1925-1929 döneminde ortalama % 44 olmuştur. 1930’lu yılların başından itibaren sanayiye daha fazla ağırlık verilmesi nedeniyle GSMH’da tarımın payı 1939 yılında % 40’a düşmüştür(Karlık, 1995). Sanayinin ülkemizde öncelikli sektör olması ve gelişmenin bu yönde gerçekleşmesiyle, 1970’li yıllarda tarımın GSMH’daki payı % 36’lara, 1980’de % 25’e, 1990’da % 16’ya ve 1997’de de % 13.4’e kadar düşmüştür. Fakat, bu düşüş mutlak değil görelidir. Başka deyişle, ülkemizde sanayi ve hizmet sektörlerinde yaratılan değer artışı tarımdan daha fazla olmuştur.

Türkiye’de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahip olup, kalkınmaya değişik yollardan katkı yapmaktadır. Tarım sektörü ülkemizde çalışan nüfusun yaklaşık % 40’ına istihdam sağlamaktadır. Sadece istihdam içindeki önemi nedeniyle, tarım sektörü üzerinde durulmaya değer bir sektördür.

¹ Prof.Dr., A.Ü. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü,Ankara.

² Prof.Dr., ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü,Ankara.

Bu çalışmada, tarım sektörünün ülke ekonomisine katkıda bulunduğu konulardan başlıcaları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda; nüfusun zorunlu gıda maddeleri ihtiyaçlarını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, diğer sanayi dallarının ürettikleri ürünlere talep oluşturması, milli gelire ve dış ticarete katkısı ile bunların maliyeti incelenecektir.

2. TARIMIN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisine katkısı ve ülke ekonomisindeki önemi aşağıdaki başlıklar altında ortaya konulmuştur.

2.1. Nüfus ve İşgücü Katkısı

Nüfus artışı, nüfus hareketleri ekonomik gelişmelerin hız kazanmasında önemli bir rol üstlenir. Nüfus hem bütün sektörler için işgücü arz kaynağını oluşturmakta ve hem de çeşitli sektörlerin ürettikleri mal ve hizmetleri tüketmektedir(Erkuş vd. 1995). İşgücü, üretim ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan en önemli faktörlerden birisidir (Kıral, 1998).

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun sektörler arasındaki hareketi, gelişmiş ülkelere göre daha hızlıdır. Çünkü, ülkemizde olduğu gibi tarımda işlenebilir arazilerin sınırına varılması, teknolojik gelişmeler, nüfusun hızlı artışı, sanayinin gelişmesi ve dolayısıyla işgücüne olan gereksinimin artması bu hareketin başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Ekonomik açıdan nüfusun önemi değişik kriterlerle incelenerek ortaya konulabilmektedir.

Çizelge 1’de ilk nüfus sayımından, son olarak 1997 yılında yapılan nüfus sayımına kadar Türkiye’de nüfusun gelişimi ortaya konulmuştur. Çizelge 1’den de görüldüğü gibi 1927 yılında 13.6 milyon olan Türkiye nüfusu 1997 yılında 62.8 milyona çıkmıştır. Yani 70 yıllık bir zaman periyodunda nüfus yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Ülkemizde artış gösteren nüfusun, kırsal ve kentsel nüfus açısından da önemli değişiklikleri olmuştur. Türkiye’de sanayileşme, tarımda teknolojik gelişmeler ve kırsal kesimde hızlı nüfus artışı gibi faktörlerin etkisiyle kırsal kesimden kentlere nüfus akışı yaşanmıştır. Nitekim, 1927 yılında toplam nüfusun % 75.8’ini oluşturan kırsal nüfus, 1997 yılında % 35.3’e düşmüştür. Kent nüfusu olarak nitelenen il ve ilçe merkezleri nüfusu ise aynı dönemde % 24.2’den % 64.7’ye yükselmiştir. Genel olarak sayım yıllarında kırsal nüfusun oransal olarak azaldığı, kent nüfusunun ise arttığı görülmektedir. Nüfus sayımı yapılan yıllardan 1935 yılında kırsal nüfus % 76.5 ile en yüksek, 1997 yılında ise % 35.3 ile en düşük düzeyde bulunmaktadır.

Türkiye’de kırsal kesimden kentlere olan hızlı göçle birlikte ilk kez 1980-1985 döneminde kırsal nüfus mutlak olarak azalmaya başlamıştır.

Çizelge 1. Türkiye’de Nüfusun Gelişim Seyri

Sayım Yılları	Genel Nüfus	Tarım Nüfusu (Köy ve Buca.)	Tarımsal Nüf. (%)	Kentsel Nüfus	Kentsel Nüf. (%)	Nüfus Artış Oranı (%)
1927	13.648.270	10.342.391	75.8	3.305.879	24.2	-
1935	16.158.018	12.355.376	76.5	3.802.642	23.5	2.11
1940	17.820.950	13.474.701	75.6	4.346.249	24.4	1.96
1945	18.790.174	14.103.701	75.1	4.687.102	24.9	1.06
1950	20.947.188	15.702.851	75.0	5.244.337	25.0	2.17
1955	24.064.763	17.137.420	71.2	6.927.343	28.8	2.78
1960	27.754.820	18.895.089	68.1	8.859.731	31.9	2.85
1965	31.391.421	20.585.604	65.6	10.805.817	34.4	2.46
1970	35.605.176	21.914.075	61.6	13.691.101	38.4	2.52
1975	40.347.719	23.478.651	58.2	16.869.068	41.8	2.50
1980	44.736.957	25.091.950	56.1	19.645.007	43.9	2.07
1985	50.664.458	23.798.701	47.0	26.865.757	53.0	2.49
1990	56.473.035	23.146.684	41.0	33.326.351	59.0	2.17
1997*	62.810.111	22.179.676	35.3	40.630.435	64.7	1.53

Kaynak : İnan, 1998; DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 1990.

*: [http:// www.die.gov.tr](http://www.die.gov.tr) internet adresinden alınmıştır.

Türkiye’de kırsal kesimden kentlere emek göçü sürmekte fakat bu göçle gelen emeğe yeterince istihdam sağlayacak yapısal ve sektörel gelişme sağlanamamıştır. Bu da, kentlerde plansız gelişmeye yani gecekondulaşma ve işsizliğe neden olmuştur. Kırsal kesimden kentlere hızlı bir göç olmasına rağmen ülkemizde kırsal kesimde yani tarım sektöründe gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında büyük bir nüfus istihdam edilmektedir. Çizelge 2’den de görüldüğü gibi Türkiye’de 1990-1997 yıllarında sivil istihdamın % 46.9 ile % 39.5 gibi önemli bir kısmına istihdam alanı oluşturmaktadır.

Çizelge 2. Sivil İstihdamın Sektörel Dağılımı* (12+ yaş, Bin Kişi ve %)

Yıllar	Sektörler							
	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1989	9.178	48.0	4.195	22.0	5.720	30.0	19.093	100.0
1990	9.355	46.9	4.274	21.4	6.317	31.7	19.946	100.0
1991	9.253	47.6	4.109	21.1	6.092	31.3	19.454	100.0
1992	8.913	44.7	4.640	23.2	6.405	32.1	19.958	100.0
1993	8.643	43.4	4.452	22.4	6.812	34.2	19.907	100.0
1994	9.023	44.3	4.473	21.9	6.900	33.8	20.396	100.0
1995	10.226	47.8	4.417	20.7	6.734	31.5	21.378	100.0
1996	9.962	45.9	4.734	21.8	7.002	32.3	21.698	100.0
1997	8.219	39.5	5.213	25.0	7.383	35.5	20.815	100.0

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Nisan 1998, Ankara.

*: Söz konusu yılların Ekim ayı itibarıyla.

Gelişmiş ülkelerde tarım sektöründeki istihdamın yapısı incelendiğinde, aktif nüfusun çok az bir bölümünün tarımda çalıştığı görülmektedir. Tarımla uğraşanların faal nüfusa oranı 1988 yılında; gelişmiş ülkelerden ABD’de % 3.1, B.Almanya’da % 5.3, İngiltere’de % 2.6, Fransa’da 7.3, Japonya’da % 8.5,

İtalya'da % 10.9, gelişmekte olan ülkelerden Yunanistan'da % 28.5, Portekiz'de 21.9, Mısır'da % 46, Pakistan'da % 55, buna karşılık Hindistan ve Bangladeş'te % 70 düzeyindedir (Tufan, 1997).

Ülkemizde aktif nüfusun gelişmiş ülkelere göre büyük oranda tarım sektöründe istihdam edilmesi gelişmişlik göstergesi açısından olumlu görünmese de, işsizliğin ciddi bir problem olduğu ülkemizde kırsal nüfusa istihdam sağlaması gelişme yolunda ülke insanına katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Tarım sektöründe bulunan faal nüfusun gelişimi Çizelge 3'de verilmiştir. 1965 yılı sonrası tarım kesiminde bulunan aktif nüfusun, toplam aktif nüfus içindeki payı giderek düşerken, 1990 yılına kadar mutlak olarak artış gösterdiği gözlenmektedir. 1990 yılı itibarıyla yapılan bir çalışmada 9+ yaş dikkate alındığı zaman toplam köy nüfusu 11.7 milyon Erkek İş Birimi (EİB), tarımsal nüfus ise 9,6 milyon EİB olarak hesaplanmıştır (Kıral, 1998) .

Çizelge 3. Tarım Kesimindeki İktisaden Faal Nüfus

Yıllar	İktisaden Faal Nüf.* (1)	Tarım Kesiminde Faal Nüf. (2)	2/1 (%)	1000 Dekara Tarımdaki İktisaden Faal Nüfus	Tarımda İktisaden Faal Nüfus Başına Düşen Tarımsal Alan (da)
1965	13.557.860	9.750.269	71.92	38	26.7
1970	15.118.887	10.230.496	67.67	37	26.9
1975	17.383.828	11.694.513	67.27	42	23.7
1980	18.522.322	11.104.501	59.95	39	25.6
1985	20.556.786	12.118.533	58.95	44	22.9
1990	23.381.893	12.547.796	53.66	45	22.1

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, Yayın No: 2240, Ankara

*: 1965 yılı 15 ve daha yukarı yaşları; diğer yıllar ise 12 ve daha yukarı yaşları kapsar.

2.2. Toplum Beslenmesine Katkısı

Yeterli ve dengeli beslenme bir toplumu oluşturan fertlerin sağlıklı gelişmesinde ve üretime yapacağı katkıda etkili faktörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla, toplum sağlığı ve sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması toplum beslenmesi ile yakından ilgilidir. Beslenmenin yeterli ve dengeli olabilmesi için insanların, gıda maddeleri satın alabilecek yeterli gelire sahip olmaları yanında satın alabilecekleri gıda maddelerinin yeterli düzeyde bulunması da gerekir. Dünyada birçok ülke, nüfusunu besleyecek yeterli gıda maddesi sağlayamadığından açlık sorunu ile karşı karşıyadır. Yetersiz beslenme ya da açlık sorununun Afrika kıtasındaki sosyo-ekonomik etkileri çeşitli nedenlerle gündeme gelmekte ve böylece gıda maddesi yetersizliğinin ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağı açıkça gösterilmektedir.

Ülkemizde beslenme bakımından en büyük açık et tüketimindedir. Kişi başına ortalama kalori alımı genellikle yeterli kabul edilmektedir. Bilindiği gibi Türkiye'de buğday başta olmak üzere pirinç, mısır gibi tahıllar, kalori kaynakları olarak toplumumuzun beslenmesinde önemli bir yere sahip olup, ayrıca bitkisel

protein ve mineralleri de içermektedir (İnan, 1998). Ülkemizde tarım sektörünün nüfusun beslenmesindeki önemini ortaya koyabilmek için, tarım ürünlerinin üretim ve tüketim durumlarının incelenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Başlıca Tarım Ürünlerinin Üretim Durumu

Türkiye, gerek coğrafi ve gerekse iklim parametreleri yönünden çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmesine elverişli ülkelerden birisidir. Türkiye’de tarımsal üretimdeki gelişmeleri incelemekten önce tarımsal üretimin gerçekleştirildiği işletmelerin durumunu incelemekte fayda vardır. 1991 yılında yapılan Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre tarımsal işletme sayısı 4.091.530’dur. Bu işletmelerin büyük bir kısmı özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmesi olup, işletmelerin % 96.37 gibi büyük kısmı ya bitkisel ya da bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapmakta, % 3.63’ü ise sadece hayvansal üretim faaliyetinde bulunmaktadır (Erkuş vd, 1995).

Türkiye’de yetiştirilen önemli hububat ve baklagil çeşitlerinin ekiliş alanları, üretim miktarları ve hektara verimleri Çizelge 4’ de gösterilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi ülkemizde 1970 ve 1997 yılları arasında hububat ve baklagil ürünleri üretiminde yıllar içinde dalgalanmalar gözlenmekle beraber bir artış sağlanmıştır. Özellikle buğday, arpa ve mısırdaki 1990-1993 yılları arasında önemli verim artışları olmuştur. Ülkemizde hububat tarımının önemli kısmı kuru koşullarda yapıldığından, verimdeki gelişmeler, iklim koşullarına da bağlı bulunmaktadır. Nitekim, iklim koşullarının uygun olduğu dönemlerde kullanılan üretim girdilerinin etkinliğindeki artışla birlikte birim alandan elde edilen ürün miktarında artışlar meydana gelmiştir.

Endüstri bitkileri üretiminde 1970 sonrası artışlar yıllar itibariyle dalgalanma gösterse de, önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle pamuk, şeker pancarı ve ayçiçeği üretiminde yeni çeşitlerin üretime alınması ve tarım teknolojisindeki gelişmelerle verimde büyük artışlar sağlanmıştır (Çizelge 5).

Meyve üretiminde 1970-1997 yılları arasında; fındık ve portakal üretiminde 2 kat, incir üretiminde 1.5, elma üretiminde 3 kat ve antepfıstığı üretiminde ise 5 kat artış olmuştur (Çizelge 6).

Hayvan sayısı ve hayvansal ürünlerin üretimi incelendiğinde 1985 yılından sonra sığır, koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi sayısında gerileme olmuş, buna karşılık, kümes hayvanları ile kovan sayısında yıllar itibariyle artış olmuştur (Çizelge 7). Hayvansal ürünler üretimi süt başta olmak üzere giderek artmıştır. Bunun başlıca nedenlerinden birisi, yüksek ve verimli ırkların sürü kompozisyonundaki payının artması, diğeri ise 1984 yılından sonra verim katsayılarının sürü kompozisyonu ile uyumlu hale getirilmesidir. Et üretimindeki artış da aynı nedenlerin yanında, bilinçli bir sığır besiciliğinin yapılmaya başlamasından kaynaklanmaktadır (Erkuş vd, 1995).

Çizelge 4. 1970-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Hububat Ve Baklagil Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim ve Verim Durumu

Yıllar	Üretim Yapılan Alan (1000 hektar)						
	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Mercimek	Fasulye	Nohut
1970	8.600	2.590	650	648	108	99	100
1975	9.250	2.600	565	600	125	94	140
1980	9.020	2.800	442	583	191	114	240
1985	9.350	3.350	240	567	597	150	399
1990	9.450	3.350	158	515	906	171	890
1991	9.630	3.450	156	518	790	178	878
1992	9.600	3.440	154	525	745	168	856
1993	9.800	3.485	148	550	713	162	820
1994	9.800	3.500	146	485	646	163	760
1995	9.400	3.525	146	515	640	170	745
1996	9.350	3.650	148	550	620	173	780
1997	9.340	3.700	147	545	560	175	721
	Toplam Üretim (1000 Ton)						
1970	10.000	3.250	630	1.040	92	138	109
1975	14.750	4.500	750	1.200	135	155	172
1980	16.500	5.300	525	1.240	195	165	275
1985	17.000	6.500	360	1.900	618	170	400
1990	20.000	7.300	240	2.100	846	210	860
1991	20.400	7.800	256	2.180	640	214	855
1992	19.300	6.900	230	2.225	600	200	770
1993	21.000	7.500	235	550	735	200	740
1994	17.500	7.000	195	485	610	180	650
1995	18.000	7.500	240	515	665	225	730
1996	18.500	8.000	245	550	645	230	732
1997	18.650	8.200	235	545	515	235	720
	Verim (Kg / hektar)						
1970	1.163	1.255	969	1.605	852	1.394	1.090
1975	1.594	1.731	1.327	2.000	1.083	1.649	1.229
1980	1.829	1.893	1.186	2.127	1.021	1.447	1.146
1985	1.818	1.940	1.500	3.351	1.035	1.133	1.003
1990	2.116	2.179	1.519	4.078	934	1.228	966
1991	2.118	2.260	1.641	4.208	810	1.202	974
1992	2.010	2.006	1.494	4.238	805	1.190	900
1993	2.143	2.152	1.588	4.545	1.031	1.235	902
1994	1.786	2.000	1.336	3.814	944	1.104	855
1995	1.915	2.128	1.644	3.689	1.039	1.324	980
1996	1.979	2.192	1.655	3.636	1.040	1.333	938
1997	1.997	2.216	1.599	3.817	920	1.343	999

Kaynak : DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı Çeşitli Yıllar.

Çizelge 5. 1970-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Endüstri Bitkilerinin Ekiliş Alanı, Üretim Ve Verim Durumu

Yıllar	Üretim Yapılan Alan (1000 hektar)					
	Pamuk	Tütün	Ş.Pancar	Ayçiçeği	Patates	Haşhaş
1970	527,6	328,5	123,8	360	155	10,0
1975	670,0	241,5	214,5	418	179	8,6
1980	671,7	222,9	269,4	575	183	19,4
1985	660,0	176,8	322,5	643	207	4,9
1990	641,3	320,2	379,9	716	192	9,0
1991	598,6	281,7	401,3	568	200	27,0
1992	637,5	331,1	400,3	613	195	16,4
1993	567,8	339,8	423,2	597	192	6,9
1994	581,5	227,1	412,0	586	190	25,3
1995	756,7	209,9	312,2	585	200	60,0
1996	743,8	236,6	422,4	575	210	11,9
1997	721,7	288,9	472,6	560	211	29,6
	Toplam Üretim (1000 Ton)					
1970	400	149,9	4.253,6	375	1.915	7,5
1975	480	199,9	6.948,6	488	2.490	6,5
1980	500	228,3	6.766,0	750	3.000	15,5
1985	518	170,5	9.830,0	800	4.100	2,8
1990	655	296,0	13.985,7	860	4.300	5,2
1991	559	240,8	15.474,0	800	4.600	22,5
1992	573	334,3	15.126,0	950	4.600	7,0
1993	602	338,7	15.620,5	815	4.650	3,0
1994	628	186,9	12.944,2	740	4.350	14,0
1995	851	204,4	11.170,5	900	4.750	28,2
1996	784	225,2	14.543,2	780	4.950	5,3
1997	832	286,4	18.400,7	900	5.100	10,9
	Verim (Kg / Hektar)					
1970	758	456	34.348	1.042	12.355	748
1975	716	828	32.389	1.167	13.911	757
1980	744	1.024	25.119	1.304	16.393	797
1985	785	964	30.486	1.244	19.807	573
1990	1.021	924	36.819	1.201	22.396	571
1991	935	855	38.558	1.409	22.954	834
1992	900	1.009	37.784	1.549	23.589	430
1993	1.061	997	36.908	1.365	24.219	436
1994	1.080	823	31.417	1.263	22.895	553
1995	1.125	974	35.774	1.538	23.750	470
1996	1.054	952	34.423	1.357	23.571	448
1997	1.152	988	38.928	1.607	24.171	369

Kaynak : DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı Çeşitli Yıllar.

Çizelge 6. 1970-1997 Yılları Arasında Bazı Önemli Meyvelerin Ağaç Sayısı ve Üretim Durumu

Yıllar	Ağaç Sayısı (1000 Adet)				
	Fındık	Elma	Portakal	A.Fıstığı	İncir
1970	184.237	19.061	7.418	10.937	6.113
1975	218.000	23.000	8.100	14.000	5.800
1980	247.000	27.850	8.654	16.150	5.900
1985	250.000	30.175	9.240	18.100	8.120
1990	264.650	31.500	9.816	20.385	9.654
1991	245.574	31.840	9.999	21.080	9.665
1992	240.000	31.470	10.350	22.000	9.580
1993	255.271	31.700	10.532	22.948	9.530
1994	259.200	31.587	10.910	23.340	9.525
1995	271.150	32.530	11.065	23.850	9.690
1996	270.295	32.135	11.260	24.480	9.700
1997	271.730	32.125	11.330	25.340	9.135
Toplam Üretim (1000 Ton)					
1970	255	748	445	14,2	214
1975	317	900	540	31,0	175
1980	250	1.430	679	7,5	205
1985	180	1.900	505	35,0	340
1990	375	1.900	735	14,0	300
1991	315	1.900	830	64,0	314
1992	520	2.100	820	29,0	250
1993	305	2.080	840	50	270
1994	490	2.095	920	40	279
1995	455	2.100	842	36	300
1996	446	2.200	890	60	290
1997	410	2.550	740	70	243

Kaynak : DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı Çeşitli Yıllar.

Çizelge 7. 1970-1997 Yılları Arasında Hayvansal Üretimde Hayvan Sayısı

Yıllar	Hayvan Sayısı (1000 Adet)						
	İnek (sağ.)	Siğır	Kümes Hay. (Tav.-Hor)	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Arı Kovanı
1970	4.402	12.756	32.306	36.471	15.040	4.443	1.821
1975	4.980	13.751	39.327	41.366	15.216	3.547	1.988
1980	5.931	15.894	58.584	48.630	15.385	3.658	2.225
1985	6.102	12.466	61.046	42.500	11.233	2.103	2.585
1990	5.893	11.377	96.676	40.553	9.698	1.279	3.284
1991	6.119	11.973	139.207	40.433	9.579	1.185	3.428
1992	6.070	11.951	152.530	39.416	9.440	1.014	3.540
1993	6.032	11.910	178.260	37.534	6.787	721	3.686
1994	6.082	11.901	183.684	35.646	6.440	601	3.786
1995	5.886	11.789	129.085	33.791	6.173	531	3.916
1996	5.968	11.886	152.957	33.072	6.014	524	3.965
1997	5.594	11.185	166.273	30.238	5.637	450	4.002
Toplam Üretim (1000 Ton)							
Yıllar	Süt	Et	Yumurta*	Yapağı	Kıl	Bal	Tiftik
1970	4.302	219	1.914,0	47,1	8,9	14,9	6,8
1975	4.817	247	2.569,7	53,3	9,0	21,2	5,6
1980	5.472	204	4.134,7	61,3	9,3	25,1	5,9
1985	9.670	499	5.837,7	68,0	4,5	35,8	2,3
1990	9.617	507	7.698,6	60,5	4,1	51,3	1,5
1991	10.240	467	7.667,9	60,5	3,9	54,7	1,4
1992	10.279	449	8.215,0	59,1	3,8	60,3	1,2
1993	10.406	432	10.006,3	56,2	3,7	59,2	1,1
1994	10.560	466	9.845,4	53,5	3,6	54,9	0,9
1995	10.601	415	10.268,7	50,7	3,4	68,6	0,8
1996	10.760	417	9.787,2	49,8	3,3	62,9	0,8
1997	10.076	517	12.089,3	45,6	3,1	63,3	0,7

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1991, Yayın No: 1474, Ankara.

DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1997, Yayın No: 2137, Ankara.

*: Tavuk yumurtası (1000 adet).

2.3. Sanayi Sektörüne Katkısı

Her ülkede değişik oranlarda olmak üzere sanayi sektörünün önemli bir bölümü hammaddesini tarım sektöründen sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tarım sektörü tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinde önemli sektörlerden birisidir. Tarım sektörü bir yandan tarıma dayalı sanayilere hammadde sağlarken diğer taraftan diğer sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep oluşturarak ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, tarım ve sanayi sektörleri birbirlerini etkileyen yani etkileşim içerisinde olan sektörlerdir. Sektörlerin etkileşim derecesi ise bu sektörlerdeki gelişmeye paralel olarak artmakta ve çeşitlenmektedir.

Ülkemizde tarımsal hammaddeleri işleyen sanayi dalları; gıda sanayi ve dokuma sanayi olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktadır. Gıda sanayinin alt dalları olarak; şeker, bitkisel yağ, un, konserve, süt, et ve içki sanayi sayılabilir.

Dokuma sanayi ise pamuk ipliği, yün ipliği, pamuklu ve yünlü dokuma alt dallarından oluşmaktadır (Tufan, 1997).

Çizelge 8'de Türkiye'de gıda, içki ve dokuma sanayinden ana ürünler olarak çeşitli yıllarda üretim miktarları görölmektedir.

Çizelge 8. Gıda ve Dokuma Sanayinden Seçilen Bazı Ürünlerin Üretimindeki Gelişmeler

Ürünler	Birim	1980	1990	1995
Gıda ve İçki San.				
Şeker	Ton	1.293.912	1.579.078	1.289.555
Un	Ton	1.437.349	1.364.844	1.436.011
Margarin	Ton	189.119	483.831	533.925
Ayçiçek Yađı	Ton	93.670	386.863	417.490
Zeytin Yađı	Ton	17.863	20.323	14.913
Rakı	Bin Litre	48.251	61.648	66.548
Bira	Bin Litre	253.283	370.232	672.966
Dokuma Sanayi				
Pamuklu Dokuma	Bin Metre	407.765	690.065	489.890
Yünlü Dokuma	Bin Metre	19.040	24.360	30.498
Pamuk İpliđi	Ton	181.126	337.657	387.753
Yün İpliđi	Ton	15.669	59.542	53.349

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı değişik yıllar.

1980 yılına oranla 1990 yılında un sanayi dışında hammaddelerini tarımdan alan diğer sanayilerin ürünlerinin hepsinde önemli üretim artışları olmuştur. 1990 yılına oranla 1995 yılında ise şeker, zeytinyağı, pamuklu dokuma, yün ipliği üretim miktarlarında bir azalmanın olduğu görölmektedir.

Türkiye'de tarıma dayalı sanayinin genelde büyük bir kapasitesi olmasına karşılık, hammadde ve finansman yetersizliği gibi nedenlerden ötürü kurulu kapasitenin önemli kısmından yararlanılamamaktadır. Bitkisel yağ, un, meyve suyu, salça, süt sanayi, düşük kapasite ile çalışan ve bu nedenle üretim maliyetleri yüksek olan sanayilerdir (İnan, 1998).

Tarımdaki teknolojik gelişmeler özellikle tarımsal sanayilerin ürettikleri gübre, ilaç, karma yem ve makine gibi girdilerin taleplerini hızla artırmaktadır. Çizelge 9'dan görüldüğu gibi gübre dışında diğer tarımsal girdilerin üretimi git-tikçe artış göstermiştir. Gübre üretiminde ise yıllar itibariyle dalgalanmalar olmuştur. Traktör sayısı 1980 sonrası yaklaşık iki kat, yem üretimi 4 kat, sulanan alan miktarı 3 kat artış göstermiştir.

Çizelge 9. Bazı Önemli Tarımsal Girdilerin Üretimdeki Gelişmeler

Girdiler	Birim	1980	1990	1995
Gübre	Bin ton	7.451	8.981	8.556
Traktör	Bin adet	436	704	777
Yem	Bin ton	1.449	3.976	4.607*
Sulanan Alan (Kamu)	Bin ha	1.969	2.910	3.261

Kaynak : İnan, 1998 ; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1995.

* : 1993 yılına ait.

2.4. Dış Satım Katkısı

Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi sadece 1945 yılında fazlalık vermiş ve bu yıl dışsatımların dışalımını karşılama oranı % 173,2 olmuştur (İnan, 1998). Sonraki yıllarda dış ticaret açığı giderek büyümüştür. Çizelge 10'dan da görüldüğü gibi 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1997 yılında 22 milyar dolara yükselmiştir.

Çizelge 10. Türkiye'nin 1980-1997 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın ithalatı karşılama Oranı (%)
1980	2.910,1	7.909,4	-4.999,3	36.8
1981	4.702,9	8.933,4	-4.230,5	52.6
1982	5.746,0	8.842,7	-3.096,7	65.0
1983	5.727,8	9.235,0	-3.507,2	62.0
1984	7.133,6	10.756,9	-3.623,3	66.3
1985	7.958,0	11.343,4	-3.385,4	70.0
1986	7.456,7	11.104,8	-3.648,0	67.1
1987	10.190,0	14.157,8	-3.967,8	72.0
1988	11.662,0	14.335,4	-2.673,4	81.4
1989	11.627,3	15.762,6	-4.135,3	73.8
1990	12.959,3	22.302,2	-9.342,9	58.1
1991	13.593,5	21.047,1	-7.453,6	64.6
1992	14.715,0	22.872,0	-8.157,0	64.3
1993	15.345,7	29.428,4	-14.082,7	52.1
1994	18.105,8	23.270,0	-5.164,2	77.8
1995	21.637,0	35.709,0	-14.072,0	60.6
1996	23.224,5	43.626,6	-20.402,1	53.2
1997	26.245,6	48.656,1	-22.410,5	53.9

Kaynak : DPT, Ekonomik Göstergeler, 1991-1994, Ankara,
DPT, Temel Ekonomik Göstergeler Aralık 1998, Ankara.

Dış ticaret açığının yüksek olması, ülke ekonomisi açısından gelir, istihdam ve fiyatlara yansımaktadır. Ödemeler dengesi gerek dış ekonomi politikası ve gerekse genel ekonomi politikası açısından önem arz etmektedir (Karluk, 1995). Diğer taraftan önemli bir diğer husus dışsatımların dışalımını karşılama oranıdır. Örneğin 1980 yılında 1997 yılına göre düşük olan dış ticaret açığına rağmen ihracatın ithalatı karşılama oranı % 36,8 iken, 1997 yılında % 53,9'dur. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980' den sonra yıllar itibariyle farklılık göstermiştir.

1994 yılında alınan 5 Nisan kararları ile devalüasyon yapılarak Türk Lirası değerinin yabancı paralar karşısında önemli oranda düşürülmesi, ithalatı kısıtlayıp, ihracatı teşvik ettiğinden 1994'de dış ticaret açığı kapanmaya başlamış, 1994'en sonra tekrar yükselme eğilimine girmiştir.

Türkiye'de dış ticaretin sektörel durumu incelendiğinde, 1990 yılında ihracatın % 17.63'ünü tarım, % 78.95'ini ise sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Ülkemizde sanayideki gelişme paralelinde, ihracatta sanayi ürünlerinin payı mutlak ve nisbi olarak artış göstermiş ve 1997 yılında sanayinin payı % 88.08 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ürünleri ihracatı ise yıllara göre dalgalanma gösterirken, toplam ihracat içindeki payında düşüş olmuştur. Nitekim 1990 yılında toplam ihracat içinde tarımın payı % 17.63 iken 1997 yılında bu oran 10.33'e düşmüştür (Çizelge 11).

2.5. GSMH İçinde Tarımın Yeri

Gayrisafi milli hasıla bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile ifade edilen parasal tutarıdır. Ulusal ekonomi geliştikçe gayrisafi milli hasılayı oluşturan tüm üretim kesimlerinde farklı oranlarda olmakla birlikte bir ürün artışı olmaktadır. Tarım kesimi özellikleri gereği, gelişme hızı diğer üretim kesimlerine oranla daha düşük olan bir sektördür (Tufan, 1997). Ancak, gelişmenin başlangıç aşamalarında ulusal ürünün yarısını veya daha fazlasını tarım sektörü oluşturduğu için, gelişme hızını belirlemesi bakımından büyük önem taşımaktadır .

Türkiye'de gayrisafi milli hasıla içinde sektörlerin payı incelendiğinde, tarımın payı 1968 yılında sabit fiyatlarla % 33 iken, bu oran giderek azalmış ve 1997 yılında % 12.7 düzeyine inmiştir. Sanayinin payı ise aynı dönemde % 17.1'den % 28.1'e yükselmiştir. Tarımsal üretimin ulusal gelirdeki payının azalmasını tümüyle ekonomik gelişmeye bağlamak doğru olmaz. Tarım kesiminin yarattığı üretim değerlerinin, diğer sektörlerde, özellikle sanayi sektöründe yaratılan değerlerin altında olması, tarım ürünleri fiyatlarının daha yavaş bir artış göstermesi, yani iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesinin de bu oranın düşmesinde etkisi vardır (Tufan,1997). Dolayısıyla, hem tarımsal üretimin, hem de fiyatların diğer sektörlerden daha yavaş bir seyirle yükselmesi, tarımsal üretim değerlerinin, diğer sektörlerde yaratılan üretim değeri artışının altında bir gelişme göstermesine neden olmaktadır .

Çizelge 11. İhracatın Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım		Sanayi		Madencilik		Diğer*		Toplam	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1989	2.043,0	17.57	9.170,1	78.88	411,2	3.54	0,4	0.01	11.624,7	100.00
1990	2.284,2	17.63	10.348,6	79.85	326,1	2.52	0,4	-	12.959,3	100.00
1991	2.612,5	19.22	10.685,8	78.61	285,0	2.10	10,1	0.07	13.593,4	100.00
1992	2.160,9	14.69	12.286,3	83.50	267,0	1.81	0,4	-	14.714,6	100.00
1993	2.313,5	15.08	12.793,9	83.38	233,4	1.52	4,2	0.02	15.345,0	100.00
1994	2.323,6	12.83	15.517,8	85.71	263,0	1.45	1,5	0.01	18.105,9	100.00
1995	2.154,6	9.96	19.089,3	88.22	391,3	1.81	1,8	0.01	21.637,0	100.00
1996	2.481,2	10.68	20.237,1	87.14	227,6	0.98	278,7	1.20	23.224,6	100.00
1997	2.712,3	10.33	23.115,9	88.08	404,8	1.54	12,6	0.05	26.245,6	100.00

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler Aralık 1998, Ankara.

*: Elektrik, Gaz ve su, diğer iş faaliyetleri ve kişisel faaliyetler.

Çizelge 12. İthalatın Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım		Sanayi		Madencilik		Diğer*		Toplam	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1989	887,5	5.62	11.836,3	74.95	3.064,7	19.41	3,7	0.02	15.792,2	100.00
1990	1.139,5	5.11	16.482,5	73.91	4.137,8	18.55	542,3	2.43	22.302,1	100.00
1991	676,0	3.21	17.040,6	80.96	3.327,3	15.81	3,2	0.02	21.047,1	100.00
1992	925,9	4.05	18.597,6	81.32	3.344,8	14.62	2,7	0.01	22.871,0	100.00
1993	1.358,9	4.62	24.709,2	83.96	3.358,5	11.41	1,8	0.01	29.428,4	100.00
1994	883,4	3.80	19.031,2	81.78	3.353,6	14.41	1,8	0.01	23.270,0	100.00
1995	1.909,5	5.35	29.706,3	83.19	4.090,6	11.46	2,6	-	35.709,0	100.00
1996	2.172,2	4.98	35.981,8	82.47	5.089,6	11.67	383,1	0.88	43.626,7	100.00
1997	2.422,4	4.98	40.955,2	84.17	5.186,9	10.11	91,6	0.19	48.656,1	100.00

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler Aralık 1998, Ankara.

*: Elektrik, Gaz ve su, diğer iş faaliyetleri ve kişisel faaliyetler.

İthalatın sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım ürünlerinin dış alımlar içindeki payı 1989 yılında % 5.62 iken 1997 yılında % 4.98'e düşmüştür. Diğer taraftan sanayi ürünleri ithalatı 1989 yılında toplam ithalatın % 74.95'ini oluştururken, 1997 yılında bu oran yükselerek % 84.17 olmuştur (Çizelge 12).

Çizelge 13. Sektörlerin GSMH içindeki Payları (%)

Yıllar	Cari Fiyatlarla			Sabit Fiyatlarla		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1968	39.8	16.7	43.6	33.0	17.1	49.8
1969	38.8	17.0	44.1	31.2	18.4	50.4
1970	36.7	16.6	46.7	30.7	17.5	51.7
1971	34.5	16.9	48.6	30.2	17.8	52.0
1972	31.3	17.5	51.1	27.9	18.1	54.0
1973	30.7	17.3	52.0	24.5	19.3	56.2
1974	33.0	16.6	50.5	25.2	20.0	54.8
1975	32.7	16.7	50.6	24.5	20.6	55.0
1976	30.6	18.1	51.3	24.0	20.5	55.5
1977	29.5	17.4	53.0	22.8	21.3	56.0
1978	30.2	17.3	52.5	23.1	21.7	55.2
1979	26.7	19.8	53.5	23.2	20.7	56.1
1980	25.5	18.3	56.2	24.2	20.5	55.4
1981	23.5	20.9	55.6	22.6	21.5	55.9
1982	21.9	22.1	56.0	22.7	21.9	55.4
1983	20.7	21.3	58.0	21.6	22.4	56.0
1984	21.0	20.8	58.1	20.3	23.1	56.6
1985	19.7	21.9	58.4	19.4	23.6	57.0
1986	19.2	25.0	55.8	18.8	25.0	56.2
1987	17.2	24.9	57.9	17.2	24.9	57.9
1988	16.7	26.3	57.0	18.3	25.1	56.7
1989	16.2	26.5	57.4	16.6	25.9	57.5
1990	16.8	24.8	58.4	16.3	25.9	57.9
1991	14.5	25.1	60.5	16.1	26.5	57.4
1992	14.1	24.8	61.1	15.8	26.5	57.8
1993	14.7	23.7	61.6	14.5	26.5	59.0
1994	14.7	25.5	59.7	15.3	26.6	58.1
1995	14.8	25.5	59.7	14.4	27.7	57.9
1996	15.7	23.9	60.4	14.0	27.7	58.3
1997	13.4	23.7	62.9	12.7	28.1	59.2

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1998. Yayın No : 2240, Ankara.

3. TARIMIN EKONOMİYE MALİYETİ

Yukarıda sayılanlara eklenecek başka katkılar da olabilir. Örneğin iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine döndüğü dönemlerde diğer sektörlere fiyat mekanizması kanalıyla kaynak transferi olmaktadır. Tarımsal tasarruf ve vergiler de tarımın ekonomiye önemli katkıları arasında sayılabilir. Ancak tarım sektörü bu katkıları yapabilmek için ekonomiye mali bir yük de getirmektedir, çünkü hükümet politikalarıyla desteklenmektedir. Tarımsal destek politikalarının genel ekonomiye maliyetini ortaya koymak, böylelikle katkı ve yükleri birlikte ele almak dengeli bir yaklaşım olacaktır.

3.1. Türkiye’de tarıma sağlanan toplam destek (transferler)

Tarım sektörüne sağlanan toplam destek iki transfer kalemiyle ölçülmektedir; tüketicilerden, sınır kontrolü ile sağlanan yüksek fiyat ve bütçeden (vergi gelirlerinden) yapılan harcamalar. 1997 ve 1998 rakamları geçici olduğundan kesin bir yargıya varmak olanaklı değilse de OECD verilerine göre bu transferlerin süratle arttığı anlaşılmaktadır. Tarıma yapılan toplam transferlerin GSYİH’nin yüzde onunu aşmış olması, tarımın yukarıda sözü edilen gelir katkısını tartışmalı bir duruma düşürmektedir. Bu sayının değil yüzde on, yüzde altı, yedi bile olması, tarımda yaratılan değerın yaklaşık yarısının, transferlerle dışarıdan sağlandığına işaret edecektir. Bu sayılar başka bir biçimde dile getirilecek olursa, Türkiye’de tarımsal desteğin kişi başına yükünün (tarımsal nüfus dahil) 1986-88 de 75 ABD dolarından 1998’de 352 ABD dolarına yükseldiğini göstermektedir. Aynı rakam 1998 yılı için ABD’de 363\$, AB’de 381\$, Polonya’da 109\$, Meksika’da 63\$, Yeni Zelanda’da 26\$’dır.

Gelişmiş ülkelerden farklı olarak, Türkiye tarımında büyük bir nüfusun barındırılması, bu kişilerin de vergi ödemesi ve tarım ürünleri tüketicileri olması, aslında tarıma sağlanan (net) transferlerin daha düşük olduğuna işaret etmektedir. Ancak iki gelişme dikkat çekicidir. Destekteki artış üretim artışından çok fiyat artışlarından kaynaklanmaktadır ve vergi gelirlerinden sağlanan transferler daha hızlı yükselmektedir. Vergi gelirlerinden (bütçeden) sağlanan transferlerdeki artışın çok önemli bir nedeni tarımsal desteğin finansmanından, finansmanın faiz yükünden oluşmaktadır. Bu “toplam desteğin ne kadarının üreticilerin eline geçtiği?” sorusunu gündeme getirmektedir.

Desteğin verimini bu açıdan ortaya koyabilmenin bir yolu, toplam desteğin üreticiye sağlanan desteğe oranıdır. Yukarıdaki kişi başına yük sayısını yeniden yorumlayacak olursak şunu ileri sürebiliriz; destek politikalarının bugünkü biçimiyle, herkesten alınan 352 doların ancak 201 doları üreticiye transfer edilebilmiştir. Aradaki fark destekleme politikalarındaki etkinlik kaybına işaret etmektedir. Bu kayıp büyük ölçüde finansman konusunda oluşmaktadır.

Çizelge 14: Toplam Destek Tahminleri (ABD\$ mn)

TRANSFERLER	1986-88	1991-93	1996-98	1997g	1998g
Toplam	3 962	10 204	17 020	17 049	22 830
Tüketicilerden	3 047	8 735	8 842	9 614	11 833
Vergi mükelleflerinden	1 001	2 048	8 800	8 150	11 618
Bütçe gelirleri	- 87	- 579	- 622	- 715	- 621
GSYH'a oranı	4,8	6,4	8,6	8,9	10,7

Kaynak: OECD (1999) Agricultural Policies in OECD Countries, Monitoring and Evaluation 1999, Paris, P. 190, 192, 248; g = geçici rakamlar.

Çizelge 15: Toplam Üretici Desteği (tahmini) (ABD\$ mn)

	1986-88	1991-93	1996-98	1997g	1998g
Üretici Desteği*	3 686	9 248	9 757	10 321	12 626
Toplam transfer/ Üretici desteği	1,07	1,10	1,74	1,65	1,81

Kaynak: OECD (1999) Agricultural Policies in OECD Countries, Monitoring and Evaluation 1999, Paris, P. 190, 192, 248; g = geçici rakamlar.

Üreticiye bu kadar fireyle sağlanan destek, uluslararası kıyaslamaya göre az sayılmaz. Üreticiye sağlanan destek, birim tarım alanına (ha başına) düşen destek olarak ifade edilirse, Türkiye'de üreticiye sağlanan desteğin 1986-88'de 94 dolardan, 1998'de 314 dolara tırmandığını söyleyebiliriz. Aynı değer 1998 yılı için AB'de 895 \$, ABD'de 112\$, Yeni Zelanda'da 3\$, Japonya'da 9 826\$'dir.

Tarım sektörüne sağlanan bu destek ve yükü kimlere, nasıl dağılmaktadır? Bu konuda yapılmış çalışmalar son derece kısıtlıdır. Burada 1998 yılında yapılmış bir çalışmanın sonuçları özetlenmeye çalışılacaktır (Kasnakoğlu, H., Çakmak, E. 1998): Sözü edilen desteklerden tüm tarımsal ürünler eşit ölçüde yararlanmamaktadır. Destek hem ürünler arasında hem de zaman içinde değişik dağılımlar göstermektedir. Bunun çiftçi gelirlerine yansımaları da aynı düzensizlikte olmaktadır. Destek, tarımsal üretimin daha yüksek olduğu bölgelerde daha yüksektir. Bunun sonucunda bölgesel farklılıklar pekişmektedir. Destek aynı biçimde büyük ve küçük işletmeler arasındaki farkları da pekiştirmektedir. Büyük işletmeler destekten daha büyük oranda yararlanmaktadır.

Tarıma desteği dışarıdan sağlayanların çoğu, tarım ürünleri tüketicileri ve vergi mükellefleri olduğuna göre bu grupların özellikleri tarım destek yükünün tarım dışındaki etkilerine de işaret edebilir. Gelir vergisinin büyük ölçüde sabit geliri maaş ve ücretli gruptan toplandığı ve tüketim vergilerinin büyük ölçüde dolaylı vergilerle (gelirden bağımsız) toplandığını biliyorsak, tarıma bu kanallardan sağlanan transferlerin de orta ve düşük gelir grupları üzerine daha büyük bir yük bindirdiğini düşünebiliriz. Öte yandan tarıma dayalı ürünlere yapılan harcamalarının payının artan gelirle birlikte azaldığını tüketim istatistiklerinden biliyoruz. Türkiye'de tarıma dayalı giderler toplam tüketim harcamalarının %45'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık en düşük gelir grubunda bu oran %60, en yük-

sek gelir grubunda % 35'tir. Bütün bu göstergeler tarımsal destek yükünün düşük gelir gruplarını daha olumsuz etkilediğine işaret etmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de sanayideki gelişmeyle hızlanan kentleşme, ülke nüfusunun da hareketini hızlandırmıştır. Kırsal alandan kentlere olan göçle kent nüfusu % 24.2'lerden % 64.7'lere yükselmiştir. Kentlere olan bu hızlı göç akışı beraberinde bazı olumsuzlukları da getirmiştir. Yeterince altyapı oluşturulmadan ve plansız bir şekilde gelişen kentleşme gecekondulaşmayı ve işsizliği beraberinde getirmiştir.

Ülkemizde tarım sektöründe önemli gelişmeler olmakla beraber gerek hayvansal üretimde ve gerekse bitkisel üretimde istenen verimlilik düzeyine erişilememiştir. Tarıma dayalı sanayi işletmelerinde büyük bir potansiyel bulunmakla beraber, kapasite kullanım oranında, finansman konusunda ve sanayinin bölgeler arasında dağılımında sorunlar yaşanmaktadır. Sanayi işletmelerinin özellikle batı bölgelerimizde yoğunlaşması başta çevre sorunları olmak üzere, birçok sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle hiç değilse tarıma dayalı sanayi işletmelerinin bölgeler arasında üretim potansiyelleri de dikkate alınarak dengeli gelişmesine önem verilmelidir.

Tarım sektörünün ihracat ve ithalat içindeki payında 1990 sonrası düşüş olmuştur. 1990 yılında ihracatın % 17.63'ü tarımdan sağlanırken, 1997 yılında bu oran % 10.33'e düşmüştür. İthalat içinde tarımın payı ise 1990 yılında % 5.11 iken 1997'de % 4.98'e düşmüştür. İthalat içinde tarımın payının düşük olması, bir bakıma, ülkenin tarım ürünlerinde kendine yeterliliğini açıklamaktadır..

Tarım sektörü, özelliği gereği, gelişme hızı diğer üretim kesimlerine oranla daha düşük olduğundan gayrisafi milli hasıla içindeki payı yıllar itibariyle giderek azalmıştır. Nitekim, 1970 yılında cari fiyatlarla GSMH içinde tarımın payı % 36.7 iken, 1997 yılında bu oran % 13.4'e düşmüştür. Bu durumu, ülkenin gelişme sürecinin doğal bir sonucu olarak görmek de mümkündür.

Tarım sektörü ekonomiye sağladığı katkılara karşılık, tarımsal destekleme politikaları nedeniyle önemli bir yük de getirmekte ve bu yükün zaman içinde hızla arttığı görülmektedir. Desteğin yüksekliğine karşılık bunun önemli bir kısmının üreticinin eline geçemediği gözlenmektedir. En büyük kayıplar hükümetin destek politikalarını finansman biçiminden kaynaklanmakta ve bu da tarımsal politikalar konusunu "makroekonomik denge" konusuyla ilişkilendirmektedir. Türkiye ekonomisinin makroekonomik açıdan düzenlenmesi, enflasyonun azaltılması, bütçe açıklarının giderilmesi gibi gündemdeki konular tarımsal destekleme biçimini ve derecesini de gündemde tutacaktır.

KAYNAKLAR

1. Anonymous, 1999. [http:// www.die.gov.tr](http://www.die.gov.tr)
2. DİE, 1990. Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara.
3. DİE, 1995. Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara.
4. DİE, 1997. Tarım İstatistikleri Özeti. Yayın No: 2137, Ankara.
5. DİE, 1998. Türkiye İstatistik Yıllığı, Yayın No: 2240, Anara.
6. DİE, 1998. Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları, Nisan 1998, Ankara.
7. DPT, 1994. Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara.
8. DPT, 1998. Temel Ekonomik Göstergeler, Aralık 1998, Ankara.
9. Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi, A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara.
10. İnan, İ.H., 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, T.Ü. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Yayınları, Tekirdağ.
11. Karluk, R. 1995. Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Dağıtım Yayınları, İstanbul.
12. Kasnakoğlu, H., Çakmak E. (1998). Türkiye'de Tarım Destek Politikalarının Yarar ve Bedellerinin Dağılımı ve Mali Yükü, Yayınlanmamış Rapor, Mayıs 1998, Ankara.
13. Kıral, T. (1998). "Agricultural Labor Supply in Turkey", Agricultural Structure and Employment in Turkey, SIS, Pub. No:2209.
14. OECD (1999) Agricultural Policies in OECD Countries, Monitoring and Evaluation 1999, Paris
15. Tufan, A., 1997. Türkiye Ekonomisi, A.Ü. Ziraat Fakültesi, Yayın No: 1487, Ders Kitabı:448, Ankara.